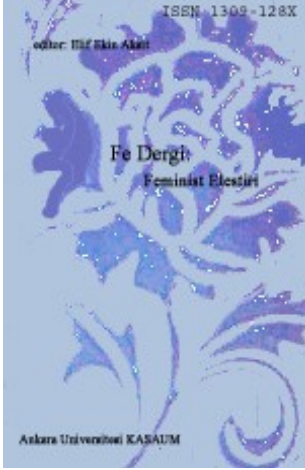

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri Cilt 6, Sayı 1
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

**Alan Araştırması Deneyimini Tartışmaya Açmak:
İçeriden ya da Dışarıdan Olmak, Çoğul Kimlikler ve
Toplumsal Cinsiyet**
Göze Orhon

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 1 Haziran 2014

Bu makaleyi alıntılılamak için: Göze Orhon, “Alan Araştırması Deneyimini Tartışmaya Açmak: İçeriden ya da Dışarıdan Olmak, Çoğul Kimlikler ve Toplumsal Cinsiyet,” *Fe Dergi* 6, no. 1 (2014), 54-67.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/11_5.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Alan Araştırması Deneyimini Tartışmaya Açmak: İçeriden ya da Dışarıdan Olmak, Çoğul Kimlikler ve Toplumsal Cinsiyet

Göze Orhon*

Bu yazı 12 Eylül 1980 darbesinin farklı politik gruplardaki kolektif belleği üzerine yürütülmüş bir çalışmanın alan araştırması deneyimini içeriden ve dışarıdan konumları ve çoğul kimlikler açısından tartışmaktadır. Yazı temel olarak, içeriden ve dışarıdan konumlarının sabitlenemez olduğu, bu konumların ancak süregelen bir müzakere yoluyla belirlendiği ve yeniden belirlendiği savı üzerine kuruludur. Bu savı alan araştırmamda yaşadığım karşılaşmalarda farklı toplumsal kimliklerim - politik, profesyonel kimlikler ve toplumsal cinsiyet kimliğim - zemininde içeriden ve dışarıdan konumlarının nasıl müzakere edildiğini ortaya koyarak tartıştım. Bu konumların sadece farklı toplumsal kimlikler değil, aynı zamanda farklı durumsallıklar altında da değişken olduğunu ortaya koyabilmek için, alan araştırmasını gerçekleştirdiğim özgül bağlamın bu konumların müzakeresinde nasıl bir anlamı olduğunu da ortaya koydum. Diğer tüm kimlikler toplumsal cinsiyet kimliği zemininde müzakere edildiği için toplumsal cinsiyet kimliğini diğer kimliklerle ve araştırmamın özgül bağlamı ile ilişkisel olarak ele aldım ve toplumsal cinsiyet kimliğime dair algının, ehlileştirme, emniyet atfetme, görünmezleştirme gibi stratejiler ile içeriden ve dışarıdan konumlarının müzakeresinde nasıl etkili olduğunu ortaya koydum.

Anahtar Sözcükler: Özdeşimsellik, içeriden ve dışarıdan konumları, çoğul kimlikler, toplumsal cinsiyet kimliği, kolektif bellek.

A Discussion on Fieldwork Experience: Negotiating Insider and Outsider Positions, Multiplex Identities and Gender

This article aims at discussing the fieldwork experience of a study on the collective memory of 12 September 1980 coup through focusing on insider and outsider positions and multiplex identities. The main argument of the article is that the insider and outsider positions are unfixable and that they are constantly negotiated and re-negotiated. This argument is illustrated through revealing how the insider and outsider positions are negotiated on basis of my multiplex identities - political, professional and gender identities. As these positions are also negotiated depending on the situationalities, I also included a discussion on how the specific context in which the study was held was related to this negotiations. I argued that gender identity played a central role on the negotiation of each of my identities and the specific social context of the study, and thus, I paid particular attention to dealing gender identity through pursuing its relationality with other identities. I concluded that the respondents' perceptions about my gender identity was highly influential on the negotiation of positions particularly through strategies such as domestication, "ascribing safety" and invisibilization.

Keywords: Self-reflexivity, insider and outsider positions, multiplex identities, gender identity, collective memory.

Giriş¹

Bu yazıda "Geçmişin Ağırlığı: Bellek ve 12 Eylül" başlıklı doktora çalışmamın alan araştırması deneyimini içeriden ve dışarıdan konumlarını merkeze alarak yorumlayacağım. Burada özel olarak alan araştırmasına odaklanacağım çalışma, 12 Eylül 1980 darbesini deneyimlemiş farklı politik grupların kolektif bellek inşa etme süreçlerini ve kolektif anlatılar ile bireysel hatırlama edimi arasındaki ilişkiyi irdeliyordu.

Çalışmayı yürütürken, değer-bağımsızlık ve tarafsızlık iddiaları karşısında, "araştırma nesnelere" ile

*Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi

kısmi özdeşleşmeyi ve “toplumsal’ üzerine yürütülen bir çalışmanın araştırmacının kendi ön kabullerinden ayrıştırılamayacağı” görüşünü benimsedim.² Dolayısıyla, özdeşünümsellik, hem çalışma açısından hem de çalışmanın alan araştırmasını yorumladığım bu yazı açısından merkezi önemde. Sabitlemek adına, özdeşünümselliğin benim açımdan geçerli tanımının, “araştırmacının araştırma sırasında ve araştırma sonuçları üzerinde kendi anlatsal ‘yükleme’lerini eleştirel biçimde sınaması” olduğunu söylemeliyim.³

Yazının temel savı, *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının sabitlenemez olduğu, bu konumların ancak süregelen bir müzakere yoluyla belirlendiği ve yeniden belirlendiği. Bu savı tartışmak için, farklı toplumsal kimliklerimin – politik, profesyonel kimlikler ve toplumsal cinsiyet kimliğim – alan araştırmam sırasındaki karşılaşmalarda *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının müzakeresini nasıl biçimlendirdiğini ortaya koyacağım. Bu konumların sadece farklı toplumsal kimlikler değil, aynı zamanda farklı durumsallıklar altında da değişken olduğunu ortaya koyabilmek için, alan araştırmasını gerçekleştirdiğim özgül bağlamın bu konumların müzakeresinde nasıl bir anlamı olduğunu da ortaya koyacağım. Bunları yaparken, yazının en sonunda tartıştığım toplumsal cinsiyet kimliğini, diğer kimliklerle ilişkisel olarak ele alacağım. Bunu yapmamın nedeni, toplumsal cinsiyet kimliğinin diğer kimliklerin müzakeresinde her defasında sabit bir katman olarak kalmasıydı. Toplumsal cinsiyet kimliğinin zaman zaman diğer kimliklerimi, grup içinde/ karşısında bulunduğum konumu yeniden müzakere edilir hale getirdiğini, kimi zaman gerilimleri ve karşıtlıkları nispeten görünmezleştirdiğini, bazen de aksine, bunları daha keskin hale getirdiğini öne sürüyorum. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet kimliğini diğer kimliklerle ilişkisel ele aldım. Bu tartışma, grup içinde/ karşısında konumlarımın toplumsal cinsiyet temelli gözden geçirilmesi esnasında, bu konumların dönüşümlerinde kullanılan stratejileri de ortaya koymayı hedefliyor. Ehlileştirme, emniyet atfetme, görünmezleştirme olarak üç başlıkta incelediğim bu stratejiler, sadece kabaca cinsiyet temelinde değil, aynı zamanda cinsiyetin içerimlerinin sabitlenmesi ve toplumsal cinsiyet kodları ile uyumlu hale getirilmesi ya da getirilmesi beklentisi dolayısıyla da işlemekteydi.

Yazının ilk bölümünde, tartışmaya bağlam sağlaması açısından, araştırma konusunda betimleyici bir giriş yapacağım. Ardından, *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarına dair kavramsal bir tartışma yürüteceğim; bunu yaparken Merton’ın sosyal bilimler araştırmalarında bu konumların anlamını tartıştığı kült *“Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge”* yazısıyla, araştırmacının toplumsal konumunun araştırma üzerindeki etkilerini sorunsallaştıran Simmel’in “yabancı” kavramının yanı sıra, alan araştırmasında araştırmacının konumunun müzakeresi, buna zemin teşkil eden kimliklerin ilişkiselliğine odaklanan kimi tartışmalara da kısaca değineceğim. Devamında, yazının ana gövdesini oluşturan tartışmaya geçeceğim ve politik, profesyonel kimlikler ve toplumsal cinsiyet kimliği ile durumsallığın araştırmacının gruplara karşı konumunun müzakere edilmesi arasındaki ilişkiyi kendi deneyimim dolayısıyla tartışacağım.

Alan araştırması – örneklemin oluşturulması, örneklemin sosyal nitelikleri

Çalışma kapsamında 12 Eylül darbesi öncesinde “sol-devrimci”ler, “sağ-ülkücü”ler ve bu dönemde herhangi bir politik aidiyeti olmayan toplam 29 kişiyle derinlemesine görüşmeler yaptım. Topladığım veriyi bellek inşa süreci açısından temel öneme sahip bir dizi ilişkiselliği – bellek ve kimlik/ temsil/ kolektif çerçeveler/ bugünün toplumsal ve politik bağlamı – merkeze alarak Riessman’ın tematik anlatı analizi yöntemiyle analiz ettim.⁴

Örnekleme politik kimlikleri temel olarak kurdum.⁵ Bunun birkaç nedeni vardı. İlki kuşkusuz, o dönemki deneyimlerin büyük ölçüde politik kimlikler aracılığıyla biçimlendiği gerçeğiydi. İkincisi, çalışmada kolektif bellek kuramını kullandığım Halbwachs’ın kolektif çerçevelerin inşasında gruplara yaptığı vurguydu⁶ ve böyle bir çalışma bağlamında, politik grupların bunun verimli bir örneğini teşkil ettiği son derece açıktı. Üçüncüsü ise, ilk ikisiyle bağlantılı olarak, şimdiki zamanda hatırlananın içeriğinin, geçmiş deneyimler, grup üyelikleri ile bunların belirlediği toplumsal çerçeveler aracılığıyla biçimlenmiş olduğu düşüncesiydi.

Görüşmecilerin üç gruba eşit olarak dağılmış beşi kadın ve beşi erkek olmak üzere on kişilik gruplardan oluşmasını öngörmüştüm. Eksik olan sadece sağ-ülkücü gruptan bir kadın görüşmeciye. Sağ-ülkücü görüşmecilere ulaşmakta genel olarak bir sıkıntı yaşadım; ama söz konusu sağ-ülkücü ve kadın görüşmeciler olduğunda, bu güçlük ikiye katlandı. Bunun iki temel sebebi vardı. İlki, tahmin edilebileceği gibi, sağdaki muhafazakâr cinsiyet algısıydı ki büyük ölçüde paternalistik bir kadın kavrayışında karşılık buluyordu. Öte yandan, bu nesnel bir eksikliği de yansıtıyordu: 12 Eylül dönemi öncesinde ülkücü hareketin içinde, sola kıyasla, çok daha az sayıda kadın vardı; olanlar da çoğu zaman “arka saflarda” duruyordu. Bu durum çoğu zaman kadın ve erkek sağ-ülkücü görüşmeciler tarafından da doğrulandı. Bu güçlüklerle karşı, beş ülkücü kadın görüşmeciye ulaşabildim; ancak bu iki noktayı sembolik olarak temsil etmek adına ülkücü kadın görüşmeci sayısını özellikle eksik bıraktım.

Görüşmecilerin sınıfsal ve toplumsal konumlarına dair de birkaç not, benim araştırma topluluğu içindeki/ karşısındaki konumum hakkında da biraz fikir verecektir: Görüşmecilerin ezici bir çoğunluğu iyi eğitilmiş ve beyaz yakalı çalışanlardı. Bu durumun temel nedenlerinden biri 12 Eylül döneminde üniversitelerin politika yapmanın son derece önemli mekânları haline gelmiş olmasıydı. Politik cemaatlerin⁷ olanaklı kıldığı bu mekânsal ortaklık, kaçınılmaz olarak görüşmecilerin biyografilerinde de ortaklaşma yaratıyordu. Görüşmecilerin çok büyük bir kısmı o dönem üniversitede politize olan, sonrasında cezaevi, tutuklama, gözaltı veya uzun süreli kaçaklık deneyimi yaşamış, eğitim hayatı kesintiye uğramış, cezaevinden çıktıktan sonra eğitimine kaldığı yerden devam etmiş ve bugün itibarıyla beyaz yakalı- orta sınıf insanlar olarak tanımlanabilecek kişilerdi.

Görüşmecilere ulaşırken kartopu örneklem yöntemini izledim. Farklı gruplardan görüşmecilere ulaşmanın farklı kolaylıkları ve güçlükleri vardı. Sözgelimi, o dönem herhangi bir politik aidiyeti olmayan kişilere ulaşmak görüşmeci evreninin hayli genişlemesi anlamına geliyordu ve politik aidiyeti olmayan görüşmecilere ulaşmak çoğu zaman kartopu örneklemin sistematik olarak uygulanmasını bile gerektirmedi. Solcu görüşmecilere ulaşmakta, kendi sosyal evrenim, ya da daha kavramsal ifade edersem, *habitus*'um son derece kolaylaştırıcı bir rol oynadı. *İçeriden* ve *dışarıdan* konumlarını en gündelik ve en primitif haliyle düşünürsek, sol-devrimci grup için *içeriden*, benim açımdan tamamıyla farklı bir politik, ideolojik ve sosyal dünya teşkil eden sağ-ülkücüler için *dışarıdan*; politik aidiyeti olmayan görüşmeciler açısından ise, politik kimliğim bir kenara bırakılıp diğer kimliklerim merkeze alındığında, kimi zaman *içeriden*, kimi zaman *dışarıdan* konumdaydım. Özellikle de, dikotomik topluluklar üzerine çalışırken, *içeriden* ve *dışarıdan* konumları arasındaki müzakere ve kaymaların çok daha sık yaşandığını ve bu belirsizliklerin araştırmacı üzerindeki baskının artırdığını söylemem gerekir. Alan araştırmama dair bu betimleyici girişten sonra, araştırmacının konumu bağlamında daha kavramsal ve ayrıntılı bir tartışmaya geçiyorum.

***İçeriden* ya da *dışarıdan* olmak: değişen konumlar ve konumların müzakere edilmesi**

İçeriden ve *dışarıdan* konumlarının nesnel ve *a priori* kategoriler olmadığını ve bunlar basit ikilikler olarak kavramamak gerektiğini yukarıda belirtmişim.⁸ Etnografik alan aynı zamanda, “öznelarası bir etkileşim alanı”dır⁹ ve araştırmacı kimliği çoğu zaman bu etkileşimle ve bu etkileşimin içinde gerçekleştiği toplumsal ve siyasal ortamları biçimlendirir.¹⁰ Öte yandan, bu konumların katılığına daha kökten bir düzeyde de mesafeli yaklaşmak gerekir. Nitekim Merton da özellikle *içeriden* konumuna atfedilen olumlulukların, son kertede kati bir hakikati varsaydığı ve bu hakikatin ancak *içeriden* kavranabileceği önermelerine itiraz eder¹¹ ve hakikatin ancak *içeriden* anlaşılabilen savının nihai noktasının “metodolojik solipsizm”; yani, içeriye dair bilginin ancak “duygulanım” yoluyla anlaşılabilen iddiası olduğunu hatırlatır.¹²

Simmel'in “yabancı”sı da aslında araştırma “nesnesi”ne karşı konumsal ikiliklere kendiliğinden bir itirazdır. Simmel “yabancı”nın konumunu “yakınlık” ve “uzaklık”ın bir bileşimi ya da ikisi arasındaki bir gerilim, bir yer değiştirme olarak görür.¹³ Yabancı konumu, “uzamsal bir çember içinde sabitlenmiş” olsa da, konumunu belirleyen ne en başta kendisinin ne de grubun içine taşıdığı kimi niteliklerin o gruba ait olduğu gerçekleridir.¹⁴ Yabancıyı tanımlayan niteliklerden biri, uzaklık ve yakınlık arasındaki hareketidir. Bir diğer özelliği tarafsızlığıdır ki bu da aslında pozitivist “tarafsızlık” iddialarına değil, Simmel'in yakınlık ve uzaklık arasındaki gerilime ve bunun yabancı varlık koşulu oluşuna yaptığı vurguya dayanır. Yabancı aynı zamanda sırdaştır; açılmaların ve itirafların iki kişi arasında kalacağını teminatını verir. Bir diğer özelliği ise, uyuşumlardan azade olmasıdır; bu ona yargılarından ve önyargılarından sıyrılmış biçimde anlama olanağı sağlar. Yabancı, soyut ilişkiler kurar; bu da, bir gruba ait olmanın getirdiği sosyal dışlayıcılıktan sıyrılmaya ve grup üyeleriyle daha çok ortak noktada varolma şansı verir.¹⁵ Merton ve Simmel'deki araştırmacının konumuna dair betimlemelerin bir benzeri de, Schuetz'in “yabancı”sıdır. En kısa tanımla, Schuetz'daki “yabancı” yaklaştığı bir grupta kalıcı olarak kabul görmek isteyen,¹⁶ yani “araştırılan”a yaklaşan bireydir.

İçeriden ve *dışarıdan* konumları sabitlenemez olduğu gibi, bu iki konumdan birinde bulunmanın getirileri ve götürüleri hakkında da kesin şeyler söylenemez.¹⁷ *İçeriden* konumunun, araştırmacının görüşmecilerin güvenini kazanması, anlatı bağlamına aşına olması, görüşmecilere kolay ulaşılması gibi kolaylıkları beraberinde getirdiğini söylemek mümkün. Ancak bunlar, *içeriden* konumunun çalışmaya başlı başına bir olumluluk olarak yansıtacağı anlamına gelmez. Sözgelimi, *içeriden* olmak, toplanan verinin analiz nesnesi haline getirilmesi sürecinde yaşanan sıkıntıları, görüşmecilere ve veriye mesafelenme sorunlarını ve *içeriden* olunan topluluğu/ cemaati temsil etme beklentisinin araştırmacıyı baskılaması gibi kimi güçlükleri¹⁸ beraberinde getirebilir; ya da *içeriden* olunan ve politik veya toplumsal baskı altında olan bir grupta çalışırken,

araştırmacının kişiliği, açıklığı, dinlemeye istekli oluşu ve empati kurma yeteneği gibi meselelerin üstünü örtebilir.¹⁹ *Dışarıdan* olmanın ise, tahmin edilebileceği gibi, araştırmacıya sık sık şüpheyle yaklaşılması, anlatılanlar üzerinde görüşmecinin olası otosansürü gibi dezavantajları olabilir. Öte yandan, *dışarıdan* konumu kimi durumlarda avantajlı hale dahi gelebilir; söz gelimi, görüşmecilerle özdeşleşme ve mesafe sorununun ve benzeri kimi güçlüklerin aşılmasını sağlayabilir. Aşağıda da bahsedeceğim gibi, çoğul kimlikleri temel alan bir bakışla bir grupta *dışarıdan* olmak, bir başka kimlik açısından aynı grupta *içeriden* olmak mümkün. *İçeriden* ve *dışarıdan* tartışmasında, müzakerenin sürekliliği, dahası bu müzakerenin çoğu zaman son derece girift bir hal aldığı/ alabileceğini ön kabul olarak ele alan çalışmalara kısaca göz atmakta da fayda var. Bu tartışmalar alan araştırmasında eşitsizlik ve iktidar başlıklarına dair daha incelikli düşünmeyi de mümkün kılacaktır.

Çoğul kimlikler, çoklu eşitsizlikler ve müzakere

Collins “içerideki dışarıklı” (*outsider within*) konumunu Simmel’in “yabancı”sının daha gelişkin bir versiyonu olarak düşündür.²⁰ “İçerideki dışarıklı” konumu *içeriden* olunan bir grubun içinde, başka kimliklerden dolayı *dışarıdan* olmayı ve yoğun yakınlaşmaya karşın grubun içinde asla “yerli” hale gelememeyi anlatır. Beyaz ailelerin yanında ev içi emekçisi olarak çalışan siyah kadınların, aile içindeki *içeriden* konumuna karşın, renklerinden ötürü daima *dışarıdan* kaldıklarını anlatan Collins, siyah kadınların bu araftaki durumunu “içerideki dışarıklı” terimiyle karşılar.

Gündelik hayatta varetmişimiz “çok katmanlı öznellik”²¹ doğal olarak araştırma sürecindeki karşılaşmalarımızdaki konumlarımızın da sabitlenmiş değil, ilişkişel olmasını sağlar.²² Narayan, pozitivist tarafsızlık iddialarından kaçınmanın aşırılaşmış biçiminin genellikle cemaat olma halini yüceltmek olduğundan yakındır.²³ Oysa, kimlikler çoklu olduğundan, kendiliğimizin kimi tarafları bizi birlikte çalıştığımız gruplara yaklaştırırken, kimi tarafları onlarla aramıza mesafe koyacaktır. Dolayısıyla, “saf” mesafeler ya da yakınlıklardan değil, ilişkilerdeki değişken mesafelerden bahsetmek daha gerçekçi olacaktır. Her birinden tek tek bahsetmek tekrar olacak ve okuyucuyu yoracaktır ancak, çok sayıda sosyolog ve antropoloğun, araştırmacının değişken konumlarına odaklanan adlandırma ve kavramlaştırma girişiminde bulunduğunu söylemem gerekir. Sonraki tüm adlandırma çabalarına öncülük edecek şekilde, 1972 gibi erken bir tarihte yazdığı makalesinde Merton “ikili sadakat”ten bahseder ve araştırmacının özsel kimlikleri ile akademik kimliği arasındaki gerilime işaret eder.²⁴ Wolf toplumsal cinsiyet kimliğine eşlik eden ve katmanlı bir ötekileştirmeye maruz kalan araştırmacının konumunu “çift bilinçlilik” (*double consciousness*) ya da “çift görümlük” (*double vision*) olarak adlandırır.²⁵ Narayan ise, akademik kimlik ile - onun tabiriyle, akademi dışı öznelliğe karşılık gelecek şekilde - gündelik hayat arasındaki gerilimin “melezliğin kabulü” ile aşılabileceğine işaret eder.²⁶

Çoklu kimliklerden bahsediyorsak, çoklu eşitsizliklerden de bahsediyoruz demektir. Wolf araştırmacı ve “araştırılan” arasındaki olası eşitsizlikleri özlü biçimde ortaya koyar ve [i] bu ikisinin farklı konumlarından (ırk, sınıf, milliyet, hayattaki fırsatlar ve kırsal/kentsel kökenli olmak) ileri gelen, [ii] araştırma sürecinde uygulanan iktidarın yarattığı (araştırma ilişkisinin tanımlayıcı olmak, eşitsiz bilgi alışverişi ve sömürü) ve [iii] alan araştırması sonrasında uygulanan iktidardan (yazma ve temsil) kaynaklanan eşitsizliklerden bahseder.²⁷ Oğuz ise, araştırmacı ve araştırma “nesnesi” arasındaki eşitlik diskurunun sahiciğini sorgular ve eşitlik varsayımı ile iktidar kurmama iddialarının bizatihi iktidar yaratma potansiyeline dikkat çeker.²⁸

Alan araştırmama dair değerlendirmeye geçmeden önce bu yazıda neden çoklu kimlikler üzerinden bir yapı kurduğumdan bahsetmek istiyorum. Her ne kadar araştırma bağlamını toplumsal cinsiyet odaklı olarak kurmasam ve doğrudan feminist epistemolojiye yaslanmasam da, araştırma dönemini ve sonrasındaki analiz sürecini feminist hassasiyetlerle ve özellikle tematik düzeyde toplumsal cinsiyet merkezli bir duyarlılıkla yürüttüğümü söylemeliyim. Wolf feminist araştırmacıların, alan araştırması sırasında bütünüyle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine odaklandıkları için, zaman zaman diğer kimlikler eksenli eşitsizlikleri gözden kaçırdıklarını dile getirir ve bunun üstesinden gelinmesi adına, sadece toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklere odaklanma eğilimine meydan okunması gerektiğine dikkat çeker.²⁹ Çoklu kimliklere - çoklu eşitsizliklere odaklanmak, ilişkişel bir bakış açısı korunduğunda, toplumsal cinsiyet kimliğinin *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının müzakeresinde oynadığı role dair de söz söyleme olanağı sağlar.

Yukarıda çizdiğim çerçeveye uygun olarak bu konuların benim örneğimde nasıl müzakere edildiğini anlamaya çalışırken konuların dönüşümüne çoğul kimliklerim ekseninde bakacağım. Sosyolojik çözümlemenin temel kategorileri olarak eğitime ya da sınıfsal kimliğe dair farklılaşmalar da, pekâlâ bu tür bir tartışmanın konusu olabilirdi. Ancak eğitim, görüşmecilerin neredeyse tamamının yükseköğrenim görmüş olmasından dolayı, onlarla aramda anlamlı bir farklılaşma yaratmıyordu.³⁰ Benzer bir durumun sınıfsal kimlik

için de geçerli olduğunu söyleyebilirim. Görüşmecilerin bir kısmı alt/ alt-orta sınıf ailelerden geliyor olsalar da, yükseköğrenim büyük ölçüde sınıfsal mobilizasyonu sağladığı için, çok büyük bir kısmı orta/ üst orta sınıf olarak tanımlanabilecek konumlardaydılar ve bu, benim orta sınıf konumumla görüşmecilerinki arasında büyük bir açığı olmaması anlamına geliyordu.³¹ Dolayısıyla, metne temel teşkil eden tartışmayı politik, toplumsal cinsiyet ve profesyonel kimliklerim ekseninde kuracağım. Ancak yukarıda da bahsettiğim gibi, durumsallık (ya da araştırmanın gerçekleştiği toplumsal bağlam) da konumların müzakere edilmesi açısından önemli; bu araştırma açısından durumsallık, araştırma konusunun kamusal tartışmaya açıldığı bir döneme tekabül ettiği için özellikle etkili. Bunu araştırmayı gerçekleştirdiğim dönemin özgül politik ve toplumsal bağlamını ortaya koyarak yapacağım. Yazının çerçevesini bu üç toplumsal kimlik ve durumsallıkla çizmiş olmam, elbette *içeridenlik* ve *dışarıdanlık* tartışmasında bu kimlikleri mutlaka tartıştığım anlamına gelmiyor. Bu üç kimliği, *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının müzakeresinde bu konumlardaki farklılaşmaların keskin görünümünü örneklemeye elverişli oldukları için seçtim.

Politik kimlik

Yukarıda da değindiğim gibi, dikotomik topluluklarla çalışmak, çoğu zaman araştırmacının konumunun kristalize olması ya da araştırmacının toplumsal konumunun şüpheye yer bırakmayacak ve berrak bir şekilde ortaya koyması beklentisini de beraberinde getiriyor. Özellikle de 12 Eylül darbesi gibi, geçmiş üzerine yürütülen mücadelenin son derece çetin olduğu durumlarda, bu baskı katlanıyor. Üstelik politik karşıtlığın bir yandan silikleştiği, ama öte yandan da zımnî olarak sivriltilmiş toplumsal ve siyasal koşullar altında bu baskının bir kat daha arttığını söylemem lazım.³² Bu durum, yani, sol grup içerisinde farklılıkların politik kimliğin ortaklığı varsayımıyla söğürülmesi, Simmel'in "yabancı"nın sahip olduğunu öne sürdüğü türden bir özerkliğinin kaybı anlamına geliyordu.³³

Sol grupla yaptığım görüşmelerde politik kimliğimi gizlemek konusunda özel bir çaba göstermedim. 12 Eylül geçmişi üzerine yürütülen mücadele keskin söylemsel ayrımların görünür olmasına son derece müsait olduğu için – her şeyden önce dilsel konvansiyonlar, ya da Saussure'un kullandığı anlamıyla *parole* – politik konumlara dair hep açık ipuçları verdi. Ancak bu ipuçları zaman zaman *içeridenlik* varsayımının fazlaca güçlendirilmesi ve araştırmacıya kimi politik duruşların atfedilmesi anlamına da gelebiliyor. Ben, araştırmacı olarak mümkün olduğu kadar nötr bir dil kullanmış olsam da, benim de dahil olduğum varsayılan dilsel uyuşmalar içinde verilen cevapları anlamam ya da yadırgamamam dahi benim grup içinde "yerleşik" olduğuma dair algıyı pekiştirdi. Solun 12 Eylül anlatısının içinde basitçe "jargon" ya da söylemsel öğeler diyebileceğim ortak pek çok ifadeyi fark edebilmek için bu gruba çok da aşına olmak gerekmiyordu. Sözgelimi, sol gruptan Tahsin (54)³⁴ ile yaptığım görüşme sırasında Tahsin, 12 Eylül darbesinin yarattığı toplumsal dönüşümden bahsederken kullandığı "egemen güçler" ifadesiyle neyi kastettiğini sormamı şaşkınlıkla karşılamıştı. Bu söylemsel öğelere yabancılaşma ya da mesafe üzerine her ima, bana atfedilmiş politik duruşun sorgulanması anlamına geliyordu. Bu noktada, her ne kadar basitçe, politik kimlik itibarıyla, sol için *içeriden*, sağ-ölkücüler için *dışarıdan* konumda olsam da, bu konumların sınırlanmış durumları sık sık yaşandı.

Solcu görüşmeciler içinde *içeriden* konumda olmanın açık dezavantajlarından biri "dengeli" olma ya da nötr kalmaya çalışma çabamın sık sık şüpheyle karşılanmasıydı. En başında tarafsızlık iddialarını bir kenara bırakmış ve kendi "yüklem"lerimi çalışmanın organik bileşeni olarak görmüş olsam da, özellikle solcu grupla yaptığım görüşmelerde, yukarıda da bahsettiğim üzere, bütünüyle *içeriden* bir dil tutturmak, analiz edilebilecek görüşme içeriğinden neredeyse tamamıyla vazgeçmek ve aşinalığın tekdüzeleştirdiği anlatılara razı olmak anlamına gelecekti. Ancak *içeriden* konum, bir yanı sıra cemaati temsil beklentisini de beraberinde getirdiği için,³⁵ "taraf"tan uzaklaşıp merkeze yaklaşmaya yönelik her adım bana karşı duyulan şüphenin ya da tekinsizliğimin pekişmesine neden oldu.³⁶ Bir başka deyişle, her merkeze yaklaşma çabası, benim araştırmacı olarak konumumun "içerideki"nden "içerideki dışarıkları"ya³⁷ tenzil edilmesi anlamına geliyordu.

12 Eylül deneyimine dair soru sormak çoğu kez güçle anlatılan ve yer yer mahrem hikâyeleri talep etmek anlamına geldiği için, cemaate ses verme beklentisi de o nispette arttı. Bu türden bir gerilim de zaman zaman *içeriden* konumumun sarsılmasına neden oldu. Cemaati temsil etme baskısının, daha görünür olduğu yerlerden biri, araştırmanın betimlendiği rıza formunu doldururken, solcu görüşmecilerin araştırmanın aynı zamanda sağ-ölkücü kanadı da kapsadığını öğrenmelerinin akabinde oldu. Hatta bu karşılaşmanın "ses verme" ve cemaati temsil etme beklentisinin sarsıldığı nokta olduğunu söyleyebilirim. 12 Eylül anlatısının en meşru ve öncelikli öznesinin devrimciler olduğunu içsel olarak kabul ediyor olsam da, 12 Eylül şiddetinin olası diğer politik öznelerle yönelmiş olmasının dile getirilmesinin yarattığı kırılma, 12 Eylül'ü hatırlamak sözkonusu

olduğunda, sol grubun sınırlarının ne kadar sert biçimde çizildiğine dair bir fikir veriyordu; sınırların sertçe çizilmiş olması ölçüsünde, grup dışına düşmek kolaylaşıyordu. Dolayısıyla, bu gibi gerilimler *içeriden* konumunun yerini zaman zaman “o kadar da *içeriden* değil” bakışının almasına sebep oldu. Bu noktada, Merton’ın kullandığı anlamda bir “ikili sadakat”³⁸ – benim örneğimde, politik kimlik ile akademik kimlik ikiliğine karşılık geliyor – hoş görülmez biçimde “dışarıya doğru” atılmış bir adım olarak kavranıyordu.

Açık biçimde dile getirilmiş politik kimlik şöyle dursun, sağ-ülkücü grupla yaptığım görüşmelerde özellikle dilsel konvansiyonlar ve kimi bedensel kodlar “dışarıdanlık” konusunda en açık göstergelerdi. Her ne kadar görüşmecilere ulaşmakta ve güvenlerini kazanıp görüşme için randevu almakta yer yer güçlük çeksem de, aslında *dışarıdanlık* konumunun sarsılmaz biçimde sürdüğünü de söyleyemem. Bunun nedenlerinden biri, çalışmanın sağ-ülkücü kanadı kapsamasının dahi başlı başına bu görüşmecilerde sempati uyandırmasıydı. Ülkücü cemaat, 12 Eylül’ün cezalandırma mekanizmasından kaçamamış olmaktan ötürü 12 Eylül’ün kendileri için de son derece travmatik bir deneyim olduğunu sık sık dile getirmekle birlikte kendi deneyimlerinin ağırlığını solun deneyimiyle eşitlemek konusunda da hayli ısrarcıydı. Ama hem solun kolektif 12 Eylül hafızasının konsolide olması ve yoğun bir şekilde temsil edilmesi, hem de solun 12 Eylül anlatısının meşruiyetinin zımni bir kabulü sonucunda, böyle bir araştırmaya dahil olabilmeyi sık sık bir “paye” olarak algıladılar. Bu durum *dışarıdan* konumunun yer yer müphem hale gelmesine neden oldu. Aslında bu müphemlik, yani, sağ-ülkücü grup içinde yakınlığım ve uzaklığım arasındaki süregelen gerilim, tam da Simmel’in tasvir ettiği anlamıyla “yabancı” konumuma işaret ediyordu. Bu grup içindeki *dışarıdan* konumum ya da uzaklığım beni görüşmecilerin karşısında yargıları ve değerlendirmeleri kestirilebilir bir yakınlıkta değil, yargılardan ve önyargılardan sıyrılacak uzaklıkta konumlanmış hale getiriyordu. Ulaşımın dışında kalan bir araştırmacı olarak bu grubun karşısına çıkmış olmam, dışlayıcı olmadığım kanısını uyandırdığı için de diğer kimlikler eksenli müzakere arayışlarında daha çok “ortak nokta” arama eğilimiyle sonuçlandı. Bu noktada basit benzerlikler bile – aşağıda “durumsallık” başlığı altında bu konudan daha ayrıntılı bahsedeceğim – zaman zaman olduğundan daha büyük görüldü ya da dayanaksız bir yakınlık varsayımını pekiştirir hale geldi.

Yine de bu yakınlık varsayımı, görüşme sürecinde konumunun sık sık “sınanmasına” engel olamadı.³⁹ Bu sınanma da, sağ-ülkücü görüşmeciler açısından en zaruri beklentilerden biri temelinde gerçekleşti; yani dinsel pratik zemininde. Alan araştırmasının bir kısmının Ramazan ayına denk gelmesi bu sınama için elverişli bir ortam yarattı ve araştırmacıya ikramda bulunma teklifi de böylece ideal bir sınama biçimi haline geldi. Konumum açısından bu en temel müzakereyi sarsmamak için bu sorulara çoğu kez belirsiz karşılıklar vermek durumunda kaldım,⁴⁰ bu da bütünüyle yabancı olduğum bu topluluk içinde, mümkün olduğunca daha az *dışarıdan* görülme çabasının bir parçasıydı.

Profesyonel kimlik

Bu iki grup karşısında *içeriden* ya da *dışarıdan* olmak konusunda etkili olan bir başka kimliğim, “yurtdışından gelmiş araştırmacı” kimliğimdi. Bunun politik kimlik merkezli *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarımı güçlendirici bir etki yaptı. Bir başka deyişle, bu durum, çoğu zaman sağcı görüşmeciler tarafından şüpheyle karşılanırken, sol grupta çoğu zaman “itibar sağlayıcı” bir etkisi oldu. Politik aidiyeti olmayan grup açısından da benzer bir etki yaptığımı söyleyebilirim. Bu, özellikle solcu grup açısından, 12 Eylül ile ilgili “milli sınırların dışından” biriyle konuşmanın getirdiği rahatlıkla da açıklanabilir. Bu noktada, “yurtdışından gelmiş araştırmacı” olmanın, bir yanıyla fiziksel uzaklığı yakınlığa dönüştürdüğünü gözden kaçırmamak gerekir. Bu fiziksel uzaklık, “yurtdışı”nın ama özellikle Kıta Avrupası’nın belleklerde darbeden hemen sonra, 12 Eylül zulmünden zorunlu bir “kurtuluş”la özdeş olduğu gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, bir “yabancı” olarak beni, Simmel’in işaret ettiği anlamda, bir “sırdış”a dönüştürüyordu.

Sağ-ülkücü gruba gelince bu durum tamamıyla değişti; çünkü böyle bir konum “milli refleksler”in, çeşitli konspiratif varsayımların odağı ve öznesi haline getirilmeye son derece uygundu. Sağ-ülkücü grubun 12 Eylül’ü genel olarak konspiratif ve milliyetçi-muhafazakâr zihin dünyasıyla uyumlu biçimde “dış güçlerin oyunu” çerçevesinde görme eğiliminde olduğu düşünülürse, 12 Eylül üzerine araştırmasını, yurtdışında bir üniversitede doktora kapsamında sürdüren ve politik olarak *dışarıdan* birinin böyle bir çerçeve içinde değerlendirmesi abes değil. Bu algı beni bu grup içerisinde daha tedbirli hale getirdi. Politik kimlik itibarıyla *dışarıdan* konumunun müzakeresine bir başka katman olarak fiziksel - ve onların görüşünde çoğu zaman zihinsel ve duygusal – dışarılık ekleniyordu. Bu aynı zamanda “öteki”liğimin de katmanlı hale gelmesini ya da, Wolf’u hatırlayacak olursak, bu konum içinde “çift bilinçli” olarak varolmam anlamına geliyordu.

Bu durumu bir anekdotla örneklemek isterim: Yukarıda bahsettiğim üzere ülkücü kadın görüşmecilere

ulaşmak konusunda yaşadığım sıkıntıyı hafifleten ve beni aynı anda iki ülkücü kadın görüşmeciye ulaştıran ve kendisi de Milliyetçi Hareket Partisi'nde örgütlü bir ülkücü olan kadın akademisyen, bu iki görüşmeyi onun yanında gerçekleştirdikten bir süre sonra beni aradı. Bana danışmanımın Yahudi olup olmadığını sordu; ben şaşkınlık içinde olan biteni anlamaya çalışırken, hikâye zihnimde yavaş yavaş çözülmeye başladı. Telefondaki kişi, görüşmecilere verdiğim rıza formundan doktora yaptığım kurumun ve danışmanımın bilgilerine ulaşmış, her nasıl olduysa, danışmanımın Polonya kökenli bir Yahudi olduğunu öğrenmişti. Evrensel bir öteki olarak Yahudilik elbette Türklük'ün milli reflekslerinin dışında kalamazdı. Telefondaki kişi, benim niyetimden şüphesi olmadığını; ancak yurtdışında eğitim alanların danışmanlarının bazen “bölücü” faaliyetlerde bulunmayı teşvik ettiğini söyledi. Bu telefon görüşmesi aslında bana tekinsizliğimi ve *dışarıdanlık* daha geniş anlamıyla – sadece fiziksel olarak bile – ulusal cemaatin dışına düşmek olarak kavrandığında bunun tehlikelerini hatırlatan bir tür tehditti. Buna benzer örtülü tehditlerin kimi zaman görüşme içinde de geçtiği ya da en azından görüşme içeriği hakkında kontrolün bütünüyle bende olmadığını ima edildiği durumlar da oldu. Dolayısıyla “yurtdışından gelmiş araştırmacı” kimliği, sağ-ülkücü grup açısından en “dışarıda” konumlanmamla açık bir engel haline geliyordu. Böylelikle, *dışarıdan* olmanın en dezavantajlı hale geldiği durum sağ-ülkücü grup karşısında politik ve profesyonel kimliklerimin bileşimi idi. Bu dezavantajları ancak sezgi yoluyla bilmek mümkün olsa da, güven sorununa ve bunun bir sonucu olarak bilinçli ya da bilinç dışı biçimde görüşmecilerin kendi anlatıları üzerinde otosansüre neden olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla, yukarıda bahsettiğim, politik kimlik merkezli “yabancılık”ın yarattığı açılımın, akademik bağlantılarım dolayısıyla bir parça etkisiz hale geldiğini söyleyebilirim.

Durumsallık - toplumsal bağlam

Öncesinde 12 Eylül'ün geçmişi inşası konusunda kutuplaşmaya ve keskin ayrımlara son derece müsait bir başlık olduğunu söylemişim. Ancak araştırma bu kutuplaşmanın pratik olarak en çok yoğunlaştığı zamanlardan birine, Anayasa'nın 26 maddesinin değiştirilmesi için yapılan 2010 referandumuna, denk geldi. 12 Eylül mirasının yeniden konuşulması, bu iki dikotomik grubun geçmişi gözden geçirmesi, dolayısıyla gerilimlerin ve çatışmaların yeniden canlanması anlamına da geliyordu; üstelik bu gerilim, sağın 12 Eylül deneyiminin darbe mirası tartışmalarına dahil edilmesiyle hükümet tarafından da zımni olarak teşvik ediliyordu. Bu da dikotomik gruplarla çalışırken üzerinde düşünülmesi gereken “bağımsızlık” niteliğinin yeniden ve yeniden gündeme gelmesi, gözden geçirilmesi ve gerçekleştirilmesi için sürekli çaba sarf etmek anlamına geliyordu.⁴¹ Kutuplaşma yoğunlaştıkça, “saf tutma” baskısı da arttı.⁴² Görüşmeci gruplarla genel olarak politik kimlik üzerine ilişkilendirilmedi “saf tutma” baskısı hep sol lehine işledi; ama durumsallık başlığının bu noktada özgül bir yanı vardı: çünkü, “saf tutma” beklentisinin ters yönden işlemesine ve *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarında bir yer değiştirmeye sebep oldu.

Beklenebileceği gibi, görüşme kâğıdında 12 Eylül'le hesaplaşmanın usulüne dair sorular da vardı. Ancak referandum vesilesiyle ortaya çıkan 12 Eylül'e dair kamusal tartışma ortamı, bu soruların görüşme sırasında öne çıkmasına, yan sorularla ayrıntılanmasına ve üzerine nispeten uzun yorumların yapılmasına sebep oldu. Solun genel olarak aldığı tavır bir yana, çoğu solcu görüşmeci referandumda lehte oy kullanmak niyetinde olduğunu açıkça belirtti. Hayır oyu kullanmak konusunda Milliyetçi Hareket Partisi'nin zaten örgütlü bir tavrı vardı. Üç kişi hariç, tamamı Milliyetçi Hareket Partisi ile organik/ inorganik bağları olan ülkücü görüşmecilerim aynı tavrı benimsiyorlardı. “Saf tutma” baskısının hayli yoğun yaşandığı bu alanda, sık sık referanduma dair ne düşündüğüm konusunda sorgulandım. Bu sorgular esnasında mümkün olduğu kadar müphem ya da nötr cevaplar vermeye çalıştımsa da, görüşümün aleyhte olduğu çoğu kez anlaşıldı. Bu sorulara cevap vermeyi reddetmek pek olanaklı değildi, çünkü her iki taraftan görüşmeciler çoğu kez bu “tekinsiz” meselelerden bahsederken neredeyse güdüsel olarak bir ortaklaşma arayışı içindeydiler. Bu ortaklaşma, böyle bir durumda ülkücü görüşmeciler lehine oldu.

Bu noktada durumsallık, politik olarak *dışarıdan* olduğum bir cemaatin içinde *içeriden* görülmemi, en kötü ihtimalle de daha çok benimsenmemi sağladı. Bu noktada Collins'in “içerideki dışarıklık” kavramının bir tür tersyüz oluşundan bahsetmek olası. Ülkücü grubun referandum tercihimine zımni olarak dahi vakıf olması, yüzeysel, geçici ve konjonktürel de olsa, beni grubun merkezine daha çok çekti. Yukarıda, bu grup içindeki “yabancı” konumumun daha çok ortak nokta arayışına neden olduğunu söylemişim. Durumsallık, bu noktada, bu ortaklık arayışlarından en güçlüsüne karşılık geliyordu. Bu ortaklık varsayımı, bu soruların görüşmenin sonlarına doğru sorulmasından ötürü, görüşmenin bitiminde dahi olsa, ülkücü görüşmecilerin güvenini kazanmamı sağladı. Solcu görüşmeciler ise, fikir ayrılığı konusunda daha esnektiler ve nispeten gerilimli bu

toplumsal ortam bir-iki polemik girişimi dışında bir sorun yaratmadı.

Cinsiyet kimliği, cinsiyetli kimlikler

Bir not: 12 Eylül'ün kadın hikâyesi (yok)

Tarihin pek çok dönemi açısından olduğu gibi, 12 Eylül'ü de kadınların elinden, kadınların sesinden ya da kadın deneyiminden okumak, dinlemek pek mümkün değil. 12 Eylül'ün bugüne kadar biriktirilmiş yazılı ve görsel bellek mirasına göz atmak, kadın seslerinin yokluğu konusunda derhal bir fikir veriyor. Nispeten erken tarihlerde, özellikle de 2010 yılında yaşanan 12 Eylül'e dair "bellek patlaması" öncesinde, yayınlanan iki kitap⁴³ küçük yayınevleri tarafından yayınlandıkları, kadınların entelektüel emeğinin genel görünmezliği, hatta sadece kadın anlatıları oldukları için 12 Eylül'e dair dağınık anı yazımının içinde kaybolup gitmişler. Dolayısıyla derleme kitaplarda yer alan ve kadınlar tarafından aktarılmış anlatıları saymazsak⁴⁴, 12 Eylül'ün bellek mirasına dâhil edilebilecek "kadın sesi" neredeyse yok. Derleme kitapların içinde yer alan anlatılar da, ya yer yer özensizce derlenmiş onlarca hikâyenin içinde yitip gitmiş ya da yazarları entelektüel olarak ayrıcalıklı konumda oldukları için o derlemelerin içine girmiş.⁴⁵ Daha kestirmeden söylersem, 12 Eylül deneyimini anlatabilmek için erkek olmak yeterliyken, şayet kadın anlatıcı olarak ses talep ediliyorsa, hem kadın hem entelektüel olmak, bir başka deyişle, kadın anlatıcının entelektüel olarak "rüştünü ispat etmiş" olması gerekiyor.

Çalışma açısından cinsiyet konusunda dengeli bir temsil gibi normatif bir beklentinin yanı sıra, 12 Eylül'ün "cezalandırma" mekanizmaları söz konusu olduğunda, kadınların yaşadığı şiddetin ikiye katlandığını sezgisel olarak bilmem de, kadın anlatılarının çalışmada içerilmesini ayrıca önemli hale getiriyordu.⁴⁶ Ülkücü kadınlar söz konusu olduğunda kadınların sessizliği iki misli artıyordu; ülkücülerin 12 Eylül deneyimleri hakkındaki genel suskunlukları içinde ülkücü kadınların suskunluğu kuyunun içindeki kuyuydu. Tüm bunlar, kadınların belleğindeki 12 Eylül'e dair bir soruşturmayı özellikle önemli hale getiriyor.

Cinsiyetli kimlikler

Yukarıda betimlediğim tüm müzakereleri bir tür cinsiyetsizlik varsayımı dolayımıyla yaptım. Bu bölüm ise, toplumsal cinsiyet kimliği söz konusu olduğunda – bir başka deyişle, diğer kimlikler toplumsal cinsiyet kimliğiyle ilişkisel olarak ele alındığında – *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının müzakere edilmesi sürecindeki bariz kaymaları ve revizyonları ortaya koymayı hedefliyor.

Politik kimlikle ilişkisel olarak baktığımda, toplumsal cinsiyet kimliği sağ-ülkücü grup açısından *dışarıdan* konumumu daha görünmez ya da daha tahammül edilebilir hale getiren en önemli etkeni. Ülkücü görüşmecilerin zihin dünyasındaki muhafazakâr cinsiyet rejimi, paternalistik ve ataerkil bir kadın kavrayışı, çoğu zaman benim "zararsız", "mutedil", "tarafsız" ve "saf" olarak tahayyül edilmeme sebep oldu. Bu ise, aslında dışarıda bulunduğum sağ cemaatin içinde daha kolay var olmamı sağladı. Bu konumsal değişimin en açık biçimde ortaya çıktığı durumlar, genellikle politik kimliğe dayalı çatışmanın da en yoğun biçimde "sezilebilir" hale geldiği durumlarıdır. Özellikle erkek görüşmecilerle aksi koşullar altında deneyimleyebileceğim gerilimler, toplumsal cinsiyet kimliğim sayesinde silikleşti ya da üstünden atlanabilir hale geldi. Ülkücü cemaat içinde tanınan, 12 Eylül döneminde yaşadığı ağır cezaevi deneyimi nedeniyle cemaat içinde "emektar" olarak görülen İrfan'la (57) görüşmemiz yukarıda bahsettiğim durum açısından iyi örneklerden biriydi. İrfan ile deneyimlediğim politik kimlik temelli gerilim, sık sık kendini açığa vurdu. İrfan'ın 12 Eylül üzerine çalışan ve politik görüşlerine uymayan başka araştırmacıların da kendisiyle görüşmeye geldiği, ülkücüler aleyhine yazmayacağı konusunda kendisini ikna ettiğini, ancak sonrasında "onlar"ı hayal kırıklığına uğrattığını ifade ettiği erkek bir araştırmacıdan bahsetmesi, aynı zamanda bir üstü kapalı bir gözdağıydı. Konuşmamız esnasında, araştırmacının erkek olduğu üzerinde ısrarla durması, beni bir kadın olarak "zararsız" görme eğilimine dair bir işaretti. Ancak bu bir yandan da, haddini aşmama ve "kadınlığı bilme" çağrısıydı. Yine İrfan'ın bana korku vereceğini düşündüğü kimi deneyimlerinden bahsetmesi – 12 Eylül öncesindeki sol cemaatten bilindik bir ismi kendisinin de içinde olduğu bir grup tarafından öldürüldüğünü anlatması – bana "yerimi" hatırlatır ya da cinsiyetim nedeniyle sahip olduğum "ayrıcalıklı" konumdan ötürü kadirşinas olmam gerektiğini ima eder nitelikteydi. Benzer biçimde, 12 Eylül deneyimlerinin ardından, ülkücü cemaate eleştirel bir mesafe alarak cemaatin dışına düşmüş iki görüşmecinin – Mansur (51) ve Hamit (48) – karşılıklı konumlarımız artık "zıtlık" arzetmiyor olsa da, bana karşı tedbirli tavırlarını yumuşatan cinsiyetim oldu. Mansur ve Hamit'in hem cemaat içindeki hem de darbe sonrasındaki travmatik deneyimlerine dair anlatılarının duygusal öğelerini rahat biçimde ortaya koyabilmelerinin de – söz gelimi Hamit bazı 12 Eylül yaşantılarını ilk kez benimle paylaştığını ifade etmişti – karşılarında "mutedil" ve "doğasından" ötürü, duygusal yaşantıları anlayabileceğini düşündükleri bir kadın olmasıyla yakından alakalı olduğunu düşünüyorum.

Elbette bu, toplumsal cinsiyet kimliğimin “onlar” nezdindeki karşılığıydı. Benim açımdan ise daha özgül bir yanı vardı. Halihazırda politik olarak *dışarıdan* olduğum koşullarda, kadın olmak bu “ağır” cinsiyet rejimi içerisinde bende bir “çift bilinçlilik” ya da - Collins’in aşağı yukarı aynı anlama gelmek üzere kullandığı bu ikinci adlandırma benim durumuma daha yakın duruyor – “çift görürlük”e karşılık geldi. Aşağıda da bahsedeceğim gibi, bu katmanlı farkındalık cinsiyet kimliğimin öğelerini sabitlemek konusunda ikili bir çaba içine girmeme sebep oldu. Sonuç itibarıyla, ataerkil ve heteroseksist cinsiyet rejimi ne ölçüde katı biçimde işliyorsa, toplumsal cinsiyet kimliği o ölçüde önemli bir etken haline geldi.

Solcu grup karşısındaki konumun açısından toplumsal cinsiyet kimliğimin araştırmacı konumum üzerinde etkili olmadığını söylemek elbette mümkün değil; ancak, sağ-ülkücü grupla ilişkilerime kıyasla daha az öne çıktığını söylemeliyim. “Zararsız” ve “mutedil” kadın algısı, bir başka deyişle “emniyet atfetme” eğilimi solcu grubun erkekleri açısından da elbette geçerliydi. Bu grubun erkek görüşmecileri açısından, toplumsal cinsiyet kimliğim sağ-ülkücü grupta olduğu gibi *dışarıdan* konumumun silikleşmesini değil, *içeriden* konumumun pekişmesini sağladı. Bu noktada ortaya çıkan ilginç durumlardan biri, *içeriden* konumumun pekişmesinin, erkek görüşmecilerde bana yönelik paternal bir algıyı ortaya çıkarmasıydı. Bu, onların nezdinde *içeriden* konumumun sağlaması niteliğinde bir “sahiplenme” durumuydu. Görüşmecilerle aramda ortalama yirmi yaş olmasının yanı sıra, bu paternal yakınlaşma çağrısı, görüşmecilerin çoğuna “ağabey” olarak hitap etmemin yeğleneceğinin farkına varmamın baskısı ve bu baskıya boyun eğmemle sonuçlandı. Bir kişi hariç, bu görüşmecilerin tamamına “ağabey” diye hitap ettim. Kadın görüşmecilere geldiğimde, cinsiyet ortaklığı, görüşmecilerin benimle daha rahat ilişki kurması, görüşme mekânlarının çoğu zaman ev olarak belirlenmesi gibi kimi olumlulukları beraberinde getirdi. Sol gruptaki kadın görüşmecilerin tamamıyla evlerinde görüştim. Çoğu zaman sohbet havasında, akademik bir araştırma için yapılan görüşmelerin yarattığı potansiyel gerginlikten azade geçen bu görüşmeler, mekânsal aşinalığın da etkisiyle olsa gerek, çoğu kez en uzun ve en verimli görüşmeler oldular. Beş solcu kadın görüşmeciden üçü hayatlarında ilk kez karşılaştıkları birine anlatmayacakları, hatta belki yakınlarıyla paylaşmaktan da imtina edecekleri kimi deneyimlerini görüşme sırasında paylaşmaktan çekinmediler. Gülay (53) ve Zeynep (54) darbe sonrası şiddet deneyimlerinin kendilerinde yarattığı duygusal tahribata dair hayli rahat konuşular ve bu yaşantılarını anlatması güç birer anılarıyla örneklediler. Benzer biçimde Cihan (54), görüşmemiz esnasında kısa süreli bir duygusal çöküntü yaşadı ve o sırada neden ve ne hissettiğini benimle açıklıkla paylaştı.

Toplumsal cinsiyet kimliği, özellikle sağ-ülkücü grup söz konusu olduğunda, şüpheyle karşılanan profesyonel kimliğim açısından ehlileştirici bir etki yaptı. Beni olası konspiratif senaryoların odağı olmaktan nispeten uzaklaştırdı ve bir kez daha zararsızlaştırdı. Görüşmecilerle karşılaşmamın özgül toplumsal ve politik bağlamı, yani yukarıda bahsettiğim haliyle durumsallığın yarattığı kaymalar açısından düşünüldüğünde de, toplumsal cinsiyet kimliğinin zıtlıkları törpüleyen bir yanı olduğunu söylemem gerekir. Özlüce söylemek gerekirse, toplumsal cinsiyet kimliği gerilimin ve dışarıda bırakma/ dışarıdanlaştırma eğiliminin en yoğun olduğu durumlarda, bu gerilim ve karşılaşmaların üstünü örtten bir işleve sahip oldu. Ancak yine de bu durumun istisnaları olmadı değil. Yukarıda yurtdışında doktora yapmış olmama ve danışmanımın Yahudi kimliğinin yarattığı gerilime dair aktardığım anektod bu istisnalardan en bariz olanıydı. Bu örnekte toplumsal cinsiyete dayalı “zararsızlaştırma” eğilimi, bu tür bir *dışarıdanlık* algısının üstünü örtmeye yetmedi.

Aynı prensip kadın görüşmecilerle ilişkilerde daha görünür biçimde işledi. Solcu kadın görüşmeciler açısından hem politik hem de toplumsal cinsiyet kimliği ile pekişen *içeriden* konumum, ülkücü kadınlar söz konusu olduğunda daha da kuvvetli bir etki yaptı. Görüşme sonrasında görüşmecilerin diğer ülkücü kadın arkadaşlarına ulaşmam için yaptıkları görüşmeler her seferinde yanımda gerçekleşti ve her defasında araştırmacının “bayan” olduğu vurgulandı; böylece karşıdakinin görüşmeyi kabul etme ihtimali biraz daha kuvvetlendirildi. Cinsiyet kimliğinin bu denli öne çıkabilmesi, bana sık sık erkek olsaydım bu iki dikotomik topluluk karşısındaki konumumun müzakeresinin sert zıtlıklarla işleyeceğini düşündürdü. Bir başka deyişle, ehlileştirme eğilimlerini göz ardı etmeksizin, bu topluluklarla müzakere alanını kaybetmeden araştırmayı sürdürebilmem biraz da kadın olmama borçlu olduğumu söylemek yanlış olmaz. Bu, özellikle ülkücü kadın görüşmeciler açısından geçerliydi. Toplam dört kadın görüşmecinin ikisinden biriyle evinde (Ferah, 53), diğeriyle (Seyhan, 50) ise çocuğunun gittiği özel eğitim merkezinde görüştüğüm düşünülürse, toplumsal cinsiyetimin kadın görüşmecilerle kurduğum ilişkide ne ölçüde etkili olduğu da anlaşılabilir. Kendi deneyimime dayanarak, erkek bir araştırmacı olsaydım, mahrem alanlarda görüşme yapmak şöyle dursun, ülkücü kadınlarla görüşmemin neredeyse olanaksız hale geleceğini, en iyi ihtimalle de ancak hareket içinde kamusal görünürlüğü olan kadınlara erişebileceğimi söyleyebilirim. Nitekim dört görüşmeciden biri olan Yeliz (50), örgütlü ve örgüt

içinde yönetsel konumda olan bir kadındı. 52 yaşında olan ve 12 Eylül döneminde iki kardeşini kaybetmiş olan Ayşegül'ün görüşme esnasında ağlayabilmesi ve zaman zaman bir süreliğine sessiz kalabilmesi de, görüşme içeriğinde toplumsal cinsiyetin etkisine dair fikir veriyordu. Ayşegül dahil olmak üzere, bu kadınlardan üçünün aktardığım anekdottaki failer olduğu düşünülürse, toplumsal cinsiyet kimliğimin, profesyonel kimliği nasıl silikleştirdiği çok daha iyi anlaşılacaktır.

Ancak mesele çoğu zaman sabit bir toplumsal cinsiyet kimliğinin getirdiklerinden daha dallı budaklıydı. Toplumsal cinsiyet kimliği aynı zamanda bir sabitleme çabasını da beraberinde getiriyordu. Muhafazakâr bir ortamda “kadın gibi kadın” olmam beklentisi ve toplumsal cinsiyet rollerini sabitleme eğilimi kaçınılmaz olarak daha yoğundu. Dolayısıyla, sözgelimi “kadın-erkek/ kadınsı-erkeksi” skalasında olası bir sapma yukarıda bahsettiğim toplumsal cinsiyet kimliğinin sağladığı avantajların yer yer kaybı anlamına da geliyordu. Makbul bir toplumsal cinsiyet kimliği, o kimliği sabitleme çabasını pekiştirecek birtakım beklentileri de beraberinde getiriyordu. Bunlardan en önemlisi, beklenebileceği gibi, evli olup olmadığının sorgulanmasıydı. Bu pekiştiricilerin bulunmadığı koşullarda, toplumsal cinsiyet kimliğinin yarattığı görünmezleştirici etki de bir ölçüde ortadan kalkıyordu. Evli olmadığının öğrenilmesi, özellikle sağ-ülcü grup açısından, “saf, zararsız, mutedil kadın” algısının dönüşmesine ve görüşmenin ileri aşamalarında toplumsal cinsiyet skalasında “kadın/kadınsı”dan, daha nötr bir cinsiyet algısına kaymasına neden oldu; bu da kadın kimliğiyle gelen emniyet atfı ve ehlileşmenin sağladığı “avantajlar”ın kısmi kaybı anlamına geliyordu. Evliliğin norm olarak kabul edildiği bir cinsiyet rejiminde, “eli yüzü düzgün” bulunduğu koşullarda herhangi bir sebeple evlenmemiş olmak tahayyülün içinde yer almadığı için, bu durumun yaşla ilgili varsayımlarla açıklanır olmasına sebep oldu. Az “kadınsı” olmak/ bulunmak, görüşmecilerin (aslında olduğumdan) genç olduğumu varsayımlarıyla birleştğinde bir tür hafifsemeye sebep oldu.

Sabitleme girişiminin en yoğun yaşandığı ve üç grup açısından da ortak olan bir başka nokta bedensel kodlarla ilgili sınırlamalardır. Hangi politik kimliğe sahip olursam olayım ve profesyonel kimliğim ister lehime ister de aleyhime işlesin, bir kadın olarak görünür olabilmek, beklenen bedensel kodlara sahip olmakla çok yakından ilgiliydi. Bir başka deyişle, cinsiyet konusunda sabitleme çabasının ikinci bir görünümü olan bedensel kodların denetimi, toplumsal cinsiyet üzerinden müzakereye dâhil olabilmenin önkoşuluydu. Bu iki alandaki sabitleme çabasına direnmek, müzakerenin hepten dışında kalmayı kabullenmek anlamına geliyordu. Müzakere alanında kalabilmek adına, istisnasız her görüşmede bedensel kodlarımda kimi değişiklikler yapmak zorunda kaldım. Sözgelimi, normalde giyinmediğim şekilde giydim ya da vücudumun görünür yerlerindeki dövmelemleri kapatmak zorunda kaldım. Beklenebileceği gibi, sağ-ülcü grupta bu kodların sınırları elbette çok daha sıkı biçimde çizilmişti. Dolayısıyla, bu grupta toplumsal cinsiyet kimliği açısından müzakere alanında kalabilmek, sıkı cinsiyet rejimine riayet ederken daha özenli olmayı gerektiriyordu. Benim cinsiyetle ilgili nötr (ya da üniseks) bir görünümünden daha “sabitlenebilir” bir görünüme geçme çabam bu noktada yetersiz kaldı. Bilimsel bir araştırma kapsamında görüşmeler yapan kadın araştırmacı imgesinin gereklerini sağlamak iş yerinde giymeye uygun olabilecek bir pantolon ve gömlekten daha fazlasını gerektiriyordu. Görüşmelerden önce yaptığım telefon konuşmalarında ses tonum, çalışma içeriğini açıklama biçimim ve başlı başına profesyonel kimliğimin yarattığı önemsenme şansını, fiziksel olarak görüşmeciler karşısında belirlediğimde bir parça yitirmiş oluyordum. Bunun aşağı yukarı “kadın”dan “çocuk”a tenzil edilmeye tekabül ettiğini söyleyebilirim.

Cinsiyet rejiminin daha muhafazakâr bir ortamda işlemesi, bedensel kodların denetim sahasını bir parça daha genişleterek, “beden dili”ni de (jest ve mimikler, beden hareketleri, ses tonu vs.) kapsar hale getiriyordu. Bu denetimin nispeten gevşek kaldığı ve *içeriden* konumumu tehlikeye atmadığı tek grup solcu kadın görüşmecilerdi. Kadın veya erkek ülcü görüşmeciler karşısında/ içinde muhafazakâr bir cinsiyet rejiminin sıkılaştırdığı denetimin, aynı sertlikte olmasa bile, solcu erkek görüşmecilerle yaptığım görüşmelerde de işlediğini söylemeliyim. Erkek görüşmeciler karşısında yine nötr kalan bedensel kodlar, cinsiyetli ama cinselliğin sahasının dışında tahayyül edilmemde etkili oldu. Yukarıda da bahsettiğim gibi, bu “cinsellikten arındırma” eğiliminin en açık görünümü, erkek görüşmecilerle, yer yer sessiz bir beklentinin yarattığı baskıyla, kurmak durumunda kaldığım “ağabey-kardeş” ilişkiydi. Bu durumun görüşmeciden bana doğru yansması da, çoğu zaman henüz görüşmenin başında ilk isimle hitap edilmek oldu. İlk karşılaşmanın resmîyetini simgeleyebilecek “hanım” hitabı, hiç sonrasında enformelleşmeyle üstünden atlanabilecek bir ifade olmadı. İlk bakışta tam tersi gibi görünebilir; yani, esas “hanım” hitabının tedbirli bir cinsel mesafe sağladığı düşünülebilir. Oysa, enformel biçimde isimle hitap edilmeye kıyasla, “hanım” ifadesi cinsiyeti imliyor. “Cinsellsiz” olarak tahayyül edilmem, solcu erkek görüşmeciler içinde *içeriden* konumumun bir bileşeni haline gelmiş olan paternal sahiplenme açısından da son derece uygundu.

Sonuç

Bu yazıda 12 Eylül belleğine odaklanan çalışmamın alan araştırması deneyimini *içeriden* ve *dışarıdan* konumları açısından yorumladım. Yazının temel savı, *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının *a priori* ve sabitlenebilir konumlar olmadığı; bu savı, çoklu kimlikler ve bu kimliklerin ilişkisel olduğunu göz önünde bulundurarak kendi alan araştırmam bağlamında tartıştım. Öte yandan, toplumsal kimlikler kadar belirleyici olan bir başka etkenin çalışmanın içinde gerçekleştiği toplumsal bağlam olduğunu öne sürdüğüm için, çalışmayı gerçekleştirdiğim özgül bağlamı da *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarının müzakeresi açısından yorumladım. Toplumsal cinsiyet kimliğinin ise diğer kimlikler ve durumsallık ile ilişkisel olarak ele aldım. Bunun nedeni, toplumsal cinsiyet kimliğinin diğer kimliklerin müzakeresinde her defasında açık biçimde öne çıkması ve diğer kimliklerin biçimlendirdiği konumlarda kaymalar meydana getirmesi, kimi zaman bu konumları tersine çevirmesi ya da pekiştirmesiydi. Toplumsal cinsiyet kimliğinin ehlileştirme, emniyet atfetme, görünmezleştirme gibi stratejiler ile işlediğini öne sürdüm ve bu stratejilerin nasıl işlerlik kazandığını örneklerle tartıştım.

Özdüşünümsellik, anti-pozitivist yöntem tartışmalarının önemli bir parçası olarak ele alınmalı. Özellikle etnografik ya da derinlemesine görüşmeler gibi öznel karşılaşmalar içeren çalışmalar sözkonusu olduğunda, bu türden tartışmalar daha da zaruri hale geliyor. Merton'un metodolojik solipsizme karşı yerinde uyarısını göz önünde bulundurarak, dolayısıyla araştırmacının öznelerarası etkileşim alanının sadece bir bileşeni olduğu gerçeğini de akılda tutarak, bir alan araştırmasının epistemolojik sınırlarının, özdüşünümsellik ve farkındalıkla çok daha gerçekçi biçimde kavranabileceğini söylemek mümkün. Bu yazı da, bu "gerçekçi biçimde kavrama" çabasının bir örneği olarak okunabilir.

İçeriden ya da *dışarıdanlık* tartışması, özdüşünümsel bir kavrama çabasının olanaklı gereçlerinden sadece biri ve ancak, bu ikiliğin basit zıtlıklar, verili ve sabitlenmiş konumlar olarak ele alınmadığı koşullarda özdüşünümsel bir tartışma açısından değer taşıyabilir. Araştırmacının ve araştırma evrenini oluşturan diğer öznelerin, çoklu kimliklerin, (dolayısıyla) eşitsizliklerin ve bağlamların belirlediği ve süregelen etkileşim ile karakterize olan bir sosyal ortamda karşılaştıklarını öne sürmek "malumu ilam" gibi görünse de, anti-pozitivist, eleştirel çalışmaların dahi "bilimsel ciddiyet"inden kaybetmemek adına zaman zaman özdüşünümsel tartışmaları dışlama eğiliminde olmaları, bu temel önermeleri hatırlamayı daha da önemli hale getiriyor.

Özellik ve özdüşünümsellik tartışmalarının sosyal bilimlere davet edilmesi açısından feminist epistemolojiye çok şey borçluyuz. Ancak, bu noktada, Wolf'un alanda dışlayıcı biçimde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine odaklanmanın, öznelerarası diğer asimetrileri gözden kaçırmak konusundaki uyarısının hatırlamakta fayda var; kimliklere dayalı eşitsizlikler daima çok-katmanlı ve geçişken biçimde işledikleri için, toplumsal kimliklerden herhangi birini mutlaklaştıran bir yaklaşımın pek de isabetli olmayacağını söyleyebiliriz. Bu, çoğu zaman sanıldığından daha güç bir iş olabiliyor. Buradaki tartışma yazının sınırları göz önünde tutularak ve işlevsel sınırlamalarla ikili ilişkisellikler üzerinden kurulmuş olsa da, daha kapsamlı bir incelemenin *içeriden* ve *dışarıdan* konumlarını, çoklu kimlikleri ve eşitsizlikleri kompleks bir ağ olarak incelemesi daha derinlikli bir çözümlemelerin yolunu açacaktır.

¹ Bu metnin daha kısa ve ham hali 13. TSBD Kongresi'nde bir panel oturumunda sunulmuştur.

² Maria Mies, "Towards a Methodology for Feminist Research", *Theories of Women's Studies*, ed. G. Bowles and R. D. Klein (London: Routledge and Kegan Paul, 1983), 168.

³ Ewa Morawska, "A Historical Ethnography in the Making" *Historical Methods* 3, no. 11 (1997): 58.

⁴ Çok kısaca değinmek gerekirse, tematik anlatı analizinin sözün "nasıl" söylendiğine değil, "ne" söylendiğine; "anlatma edimi"ne değil, anlatılana odaklandığını söyleyebilirim. Basitleştirerek söylesek, tematik analiz biçim ile içerik arasında pratik bir ayırım yapar ve ikincisiyle ilgilenir. Benim çalışmamda tematik anlatı analizi, anlatılardaki "ortak tematik unsurları" saptamak konusunda son derece işlevsel oldu. Bkz. C. Riessman, "Narrative Analysis", *Narrative, Memory and Everyday Life*, ed. N. Kelly vd. (Huddersfield: University of Huddersfield Press, 2005), 5.

⁵ Görüşmecilerin çok büyük bir kısmı, 12 Eylül döneminde herhangi bir örgüte üye veya o örgütün aktif sempatzanlarıydı. Kartopu örneklem kullanmanın dolaylı etkilerinden biri, görüşmeciler arasında örgütsel bir ortaklık olmasıydı. 10 solcu-devrimci görüşmecinin altısı Dev-Yol üyesi veya sempatzanı (illegal bir örgüt olduğu için elbette üyelik ve sempatzanlık arasında "resmi" bir ayırım yapmak mümkün değil), ikisi Türkiye İşçi Partisi üyesi, biri bir Kürt sosyalist örgütü üyesi ve biri de işi nedeniyle doğrudan örgütlü olmasa da, devrimci-sosyalist faaliyetler yürütüyordu. Sağ-ülkücü grup ise örgütsel olarak daha homojendi. O dönemde MHP'nin ülkücü hareket açısından monolitik bir yapı olduğu düşünülürse, bu pek de şaşırtıcı değil. sağ-ülkücü görüşmecilerden sekizi MHP üyesi, biri de MHP sempatzanıydı. Görüşmecilerin 12 Eylül döneminde farklı politik örgütlere üye olmalarının *içeriden* ya da *dışarıdan* konuları üzerinde özel bir etkisi olduğunu söyleyemem. Ancak ülkücü gruptaki iki görüşmecinin, 12 Eylül'den uzun zaman sonra, MHP geleneğinden tamamen kopmuş, daha liberal (özgürlükçü) ve hak temelli bir politik çizgiye angaje olmalarının, bu görüşmecilerle, sağ-ülkücü grubun diğer üyelerine kıyasla daha kolay ilişki kurmamı sağladığını söylemeliyim. Bu noktada, bu iki görüşmeci karşısında kendimi daha az *dışarıdan* hissettim.

⁶ M. Halbwachs, "The Social Frameworks of Memory", *On Collective Memory* ed. L. A. Coser (Chicago: The University of Chicago Press, [1925] 1992), 35-189.

⁷ Bu yazının yazıldığı zamanın özgül bir politik döneme rast geldiğini söylemeliyim. Klasik sosyolojiden bu yana sosyoloji disiplini içinde çok yaygın kullanılan "cemaat" kavramının semantik alanı bu özgül dönem ve "reel-politik" tarafından işgal edilmiş görünüyor. Bu yazı içinde kullanıldığı haliyle "cemaat" ya da "politik cemaat" (İngilizce'de "community" ya da "political community" kavramlarının karşılığı olarak kullanıldı) bir grup içinde kimliğe ve (çalışma bağlamı itibarıyla) belleğe dayalı bir ortaklığa karşılık gelmek üzere kullanıldı. Grupların tamamına genelleymesem de, görüşmecilerin önemli bir kısmına kartopu örneklem yoluyla ulaşıldığı ve görüşmecilerin çoğunun politik ortaklık yoluyla birbirini tanıdığı düşünülürse, yüzyüzelik niteliğinin de "cemaat" halini pekiştirdiğini söyleyebilirim.

⁸ A. Ergun ve A. Erdemir, "Negotiating Insider and Outsider Identities in the Field: 'Insider' in a Foreign Land; 'Outsider' in One's Own Land", *Field Methods* 22 no. 1 (2009): 17.

⁹ Paerregaard'dan alıntılanan Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 17.

¹⁰ Kusow'dan alıntılanan Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 17.

¹¹ Robert K. Merton, "Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge", *American Journal of Sociology* 78, no. 1 (1972): 13.

¹² Bu başlı başına bir başka yazının konusu olabilir ama kısaca belirtmekte fayda var: bellek sosyolojisi gibi çoğulluğun epistemolojik bir ön kabul olduğu çalışma alanında bu önerme özellikle sıkıntılı hale geliyor; çünkü, kişisel hatırlamayı ihmal etmek çağdaş bellek çalışmalarının zaaflarından biri olsa da, kişisel hatırlama üzerine yürütülen bir soruşturma, bellek çalışmasını kaçınılmaz olarak çoğulcılaştırır. Öte yandan, hatırlama edimi doğası itibarıyla kısmen betimleyicidir ve bu da kati bir hakikat kati bir hakikat varsayımını törpüler ve ehlileştirir.

¹³ Simmel, "yabancı"nın tipik bir örneğinin Avrupa Yahudileri olduğunu söyler. Yabancıların yaşadığı fiziksel ya da metaforik mekanla sahiplik ilişkisi yoktur; ancak, sosyal nitelikleri mekana taşır. Ancak, o nitelikler hiçbir zaman Avrupa kültürünün içinde erimeyecek ve onun içinde "yerli" hale gelmeyecektir. G. Simmel, "The Sociological Significance of Stranger", *Introduction to the Science of Sociology*, ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess (Chicago: Chicago University Press, 1921), 323.

¹⁴ Simmel, "The Sociological", 322.

¹⁵ Simmel, "The Sociological", 323-25.

¹⁶ A. Schuetz, "The Stranger: An Essay in Social Psychology", *American Journal of Sociology* 49, no. 6 (1944): 499.

¹⁷ Wolf, bu konuların beraberinde getirdiği olumlulukları ya da olumsuzlukları "sınayan" bir tek çalışmadan söz eder. O da Tixier y Vigil ile Elsasser'in Chicana kadınları üzerine, 1976 çalışmasıdır. Tixier y Vigil *içeriden* konumda olan Chicana'lı bir araştırmacıyken, Elsasser grubun tamamen dışından Anglosakson bir araştırmacıdır. Çalışmaları iki araştırmacının konumunu görüşmelerin içeriği aracılığıyla karşılaştırır. Bkz. D. L. Wolf, "Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork", *Feminist Dilemmas in Fieldwork*, ed. D. L. Wolf ve C. D. Deere (Boulder, Colorado: Westview Press, 1996): 15.

¹⁸ Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 17-18.

¹⁹ Wolf, "Situating", 17.

²⁰ P. H. Collins, "Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought", *Social Problems* 33, No. 6 (1986), 15. Bu metnin sunum halini 13. Türk Sosyal Bilimler Derneği Kongresi'nde dinledikten sonra, Collins'in makalesini okumamı öneren Cemile Gizem Dinçer'e teşekkür ederim.

²¹ K. Narayan, "How Native is a 'Native' Anthropologist?", *American Anthropologist* 95, no. 3, (1993): 676.

²² Wolf, "Situating", 14.

²³ Narayan, "How Native", 680.

²⁴ Merton, "Insiders", 26. Merton'ın tartışmasının kökleri Weber'deki "wertbeziehung" (değer-bağımlılık) nosyonunda da bulunabilir. Merton'ın da değindiği bu nosyon, araştırmacının toplumsal konumunun ve bunların beraberinde getirdiği farklı çıkar ve değerlerin araştırma konusunun seçimini etkileyeceğine işaret eder Merton, "Insiders", 16; R. Swedberg, 2005, *The Max Weber Dictionary*, (Stanford, California: Stanford University Press: 2005), 179.

²⁵ Wolf, "Situating", 14.

²⁶ Narayan, "How Native", 672.

²⁷ Wolf, "Situating", 14.

²⁸ H. Ş. Oğuz, "Alanda Bir Kadın", *Fe Dergi* 4, no. 1 (2012): 72.

²⁹ Wolf, "Situating", 10.

³⁰ Yirmi dokuz görüşmeciden ikisi yüksek lisans, on dokuzu üniversite, üçü yüksekokul, ikisi ise ön lisans mezunuydu. İkisi lise, biri ortaokul mezunu olmak üzere, sadece üç görüşmeci ortalamasının altında eğitimliydi.

³¹ Görüşmeciler arasında mesleki durum itibarıyla, emeklilik on bir görüşmeciyle birinci sıradaydı. Bu görüşmecilerin neredeyse tamamı orta kademe memuriyetten emekliydiler. Geri kalan görüşmeciler arasında, küçük işletme sahipleri arasında, avukat, orta ya da üst kademe memur, gazeteci ve öğretmenler vardı.

³² Eylül 2010'da, AKP'nin Anayasa'nın 26 maddesinin değiştirilmesi için başlattığı referandum sürecinin merkezinde 12 Eylül ve darbelerle cezai muafiyet sağlayan Anayasa'nın 15. Maddesi duruyordu. Böylesi koşullar, bir yandan 12 Eylül ile hesaplaşmak konusunda hem ülkücülerde hem de solcularda "ortak yaraları iyileştirmek" algısı yaratsa da, bir yandan da Tayyip Erdoğan'ın milliyetçilerin sempatisini toplamak adına ısrarla ülkücülerin 12 Eylül'ünden bahsetmesinin (sözelimi, TBMM'de Mustafa Pehlivanoglu'nun mektubunu okuması) bu "eski" kutuplaşmayı canlandıran bir yanı da vardı.

³³ Simmel, "The Sociological", 323-25.

³⁴ Görüşmeciler için takma isimler kullanılmıştır. Her görüşmecinin isminin yanında yaşları parantez içinde belirtilmiştir. Görüşmeciler, alan araştırmasının yapıldığı 2010 yılındaki yaşlarıyla gösterilmişlerdir.

³⁵ Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 29.

³⁶ Çalışma sırasında deneyimlediğim epistemolojik ve metodolojik savrulmaların merkezi tam da burasıydı: "Analiz nesnesi" haline getirmek ile ses vermek ve derinlemesine görüşmeler gibi konvansiyonel ve "serin" bir nitel yöntem kullanmak ile daha angaje bir sözlü tarih çalışması yapmak arasında savruldu. Bu çalışma bu epistemolojik-metodolojik eğilimlerde çiftlerin ilki lehine sonuçlandı.

³⁷ Wolf, "Situating".

³⁸ Merton, "Insiders", 179.

³⁹ Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 28.

⁴⁰ Görüşmecilere kimi konularda yalan söylemek ya da en azından gerçeği dosdoğru söylememek elbette etik tartışmaları beraberinde getiriyor. Wolf alan araştırması sürecinde yalan söylemenin etik ölçüsünün görüşmecinin zarar görmesi ihtimaliyle sınırlanabileceğini belirtiyor. Benim dinsel pratikler konusunda yalan söylememin görüşmecilere zarar vermesi elbette söz konusu değildi. Bunu daha çok grup tarafından tamamen dışarıdan olarak görülmemek, sansür ve oto-sansür nedeniyle görüşme içeriğinin sınırlanmaması ve bunların yanı sıra çalışılması şüpheyle karşılanan bir "mesele" üzerinde görüşmeler yaparken kendi emniyetimi sağlamak için yaptım. Bkz. Wolf, "Situating", 12.

⁴¹ Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 25.

⁴² Ergun ve Erdemir, "Negotiating," 27.

⁴³ P. Yıldız, *O Hep Aklımda*, (Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011) ve M. Erdoğan Çelik, *Demir Parmaklıklar, Ortak Düşler, Üç Dönem, Üç Kuşak Kadınlar* (İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 2005). Pamuk Yıldız'ın 2001 yılında küçük bir yayınevi tarafından yayınlanan *O Hep Aklımda* kitabı, 2011 yılında Ayizi Yayınevi tarafından yeniden basıldı.

⁴⁴ M. Göregenli, "12 Eylül Üzerine Yazmak, Konuşmak...", *Son Klasik Darbe*, ed. S. Öngider (İstanbul: Aykırı Yayınları, 2005), 209-214; A. Önal, "Ayşe Önal'la Röportaj", *12 Eylül Darbesi*, Davut Dursun (İstanbul: Şehir Yayınları), 272-287; P. Selek, "12 Eylül Solu da Muhalefeti Değiştirdi", *Son Klasik Darbe*, ed. S. Öngider (İstanbul: Aykırı Yayınları, 2005), 95-108.

⁴⁵ Meral Akbaş'ın 12 Eylül döneminde Mamak Cezaevi'nde yatmış kadınlarla yaptığı sözlü tarih çalışması bir istisna teşkil ediyor. M. Akbaş, *Mamak Kitabı*, (Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011).

⁴⁶ Pozitivist bilimin, hatta çoğu zaman anti-pozitivist "bilim" in de dışladığı bir bilme biçimi olan sezgisel bilme ve kadınların bilme biçimleri hakkında güncel bir yazı için Bkz. Nazan Üstündağ, "Sosyal Bilimler ve Kadınların Bilme Biçimleri", *PolitikART*, 19 Şubat 2014, <http://yeniozgurpolitika.info/index.php?rupel=nuce&id=28403>.

Kaynakça

Akbaş, M., *Mamak Kitabı*, (Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011).

Collins, P. H., "Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought", *Social Problems* 33, No. 6 (1986), 14-32.

Erdoğan Çelik, M., *Demir Parmaklıklar, Ortak Düşler, Üç Dönem, Üç Kuşak Kadınlar* (İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 2005).

Ergun A. ve Erdemir A., "Negotiating Insider Outsider Identities in the Field: 'Insider' in a Foreign Land; 'Outsider' in One's Own Land", *Field Methods* 22, no. 1 (2009), 16-38.

Göregenli, M., "12 Eylül Üzerine Yazmak, Konuşmak...", *Son Klasik Darbe*, ed. S. Öngider (İstanbul: Aykırı Yayınları, 2005), 209-214.

Halbwachs M., "The Social Frameworks of Memory", *On Collective Memory* ed. L. A. Coser (Chicago: The University of Chicago Press, [1925] 1992), 35-189.

Merton, Robert K., "Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge", *American Journal of Sociology* 78, no. 1 (1972), 9-47.

Mies, M. "Towards a Methodology for Feminist Research", *Theories of Women's Studies*, ed. G. Bowles and R. D. Klein (London: Routledge and Kegan Paul, 1983), 117-140.

Morawska, E. "A Historical Ethnography in the Making", *Historical Methods* 30, no. 1 (1997), 58-70.

Narayan, K., "How Native is a 'Native' Anthropologist?", *American Anthropologist* 95, no. 3, (1993): 671-686.

Oğuz, H. Ş., "Alanda Bir Kadın", *Fe Dergi* 4, no. 1 (2012): 64-78.

Önal, A., "Ayşe Önal'la Röportaj", *12 Eylül Darbesi*, Davut Dursun (İstanbul: Şehir Yayınları), 272-287.

Riessman, C., "Narrative Analysis", *Narrative, Memory and Everyday Life*, ed. N. Kelly vd. (Huddersfield: University of Huddersfield Press, 2005), 1-7.

Schuetz, A., "The Stranger: An Essay in Social Psychology", *American Journal of Sociology* 49, no. 6 (1944): 499-507.

Selek, P., "12 Eylül Solu da Muhalefeti Değiştirdi", *Son Klasik Darbe*, ed. S. Öngider (İstanbul: Aykırı Yayınları, 2005), 95-108.

Simmel, G., "The Sociological Significance of Stranger", *Introduction to the Science of Sociology*, ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess (Chicago: Chicago University Press, 1921), 322-327.

Üstündağ, N., "Sosyal Bilimler ve Kadınların Bilme Biçimleri", *PolitikART*, 19 Şubat 2014, <http://yeniozgurpolitika.info/index.php?rupel=nuce&id=28403>.

Wolf, D. L., "Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork", *Feminist Dilemmas in Fieldwork*, ed. D. L. Wolf ve C. D. Deere (Boulder, Colorado: Westview Press, 1996): 1-55.

Yıldız P., *O Hep Aklımda*, (Ankara: Ayizi Yayıncılık, 2011)